

УДК 821.161.2-31

І. В. Романова

**ОБРАЗ СИЛЬНОЇ ЖІНКИ В РОМАНІ І. БАГРЯНОГО
«МАРУСЯ БОГУСЛАВКА»**

В останньому романі І. Багряного «Маруся Богуславка» письменник виписав образ сильної української жінки – Ати Дахно, яка за своїм внутрішнім стрижнем не поступається вольовим натурам чоловіків у творах «Тигролови», «Людина біжить над прірвою», «Сад Гетсиманський» тощо. Прикметно, що в наукових розвідках, присвячених романістиці митця, увага приділялася розгляду ролі сильної особистості взагалі. Зокрема, сучасний дослідник М. Балаклицький акцентував увагу на «... сильній, непересічній людині, котру відрізняють “надлюдські” “цезарські” риси» [3, с. 70]. В. Гришко свого часу говорив про «... людей героїчного характеру – типу ... Петра й Ати ...» [4, с. 35]. І. Губаржевський стоїчність багрянівських героїв корелював з ідеєю Бога: «Ідея Бога – перемога в окремії індивідуальності духу Бога живого, справжнього, з великої літери» [5, с. 9]. Побіжно теза про сильну багрянівську героїню дещо увиразнюється у виступі І. Майстренка (згадку про це знаходимо в статті О. Шугая): «Демонічний образ жінки, яка бореться за Україну, зустрічаємо також у М. Куліша. Згадаймо й Аглаю М. Хвильового. Ата – рідна сестра цих персонажів ...» [7, с. 16]. Як бачимо, маємо дослідження, у яких узагальнено ідею сильної людини в протистоянні з тоталітарним світом. Натомість майже не розвинено думку про духовну міць головної героїні роману І. Багряного «Маруся Богуславка». А тому мета нашої статті полягає в розкритті особливостей творення образу сильної жінки в означеному творі.

Художня логіка багрянівського роману демонструє те, що митець відходить від стереотипного погляду на роль жінки, яка реалізується тільки в іпостасях матері та дружини. Ата Дахно виконує місію сучасної визволительки власного народу, апіорі сильної людини. Це безпосередньо прочитується в контексті першоджерела – думи

«Маруся Богуславка». Крім того, письменник удається до такого прийому, як гра з іменем героїні, у якій «Ата-тюрк» стає своєрідним синонімом «Ата» й перегукується з діяльністю очільника національного руху, засновника турецької державності Мустафи Кемалю, пізніше названого Ататюрком – «батьком усіх турків». Актуалізація фольклорної площини думи та асоціативної історичної площини, пов'язаної з визвольними змаганнями Туреччини перших десятиліть ХХ ст., дає змогу усвідомити, що героїня І. Багряного – творець національного консолідуючого міфу, який підтримує українство за часів тоталітарного режиму. Письменник відображає потенціал інтелектуалки, здатної змінити хід історії. Характерно, що він звертається саме до образу жінки, яка в епоху чергового національного «безчасся» виконує провідну роль: «Ата сама вірила в якесь своє особливе призначення й берегла це як теж таємницю» [1, с. 121]. За словами самої героїні, «... бути мужчиною – це в наш равликовий час велике диво» [1, с. 207]. Ідеться про вчинки чоловіка, здатного нести відповідальність не тільки за себе, але й за українську спільноту. А тому І. Багрянний відображає не сильного чоловіка, а сильну жінку, суть якої влучно подано в характеристиці Павла Гука: «... хлопець у спідниці» [1, с. 100].

Знайомство з Атою відбувається в розділі «Бедрик», яке супроводжується описом її зовнішності: «... тонка й виточена, як ситняжина ... чорні коси виповзають з-під брилика двома блискучими гадюками й переплітаються на потилиці, над смаглявою шиєю; сталевого кольору суконка обтягує її стан, а там, де вона кінчається, бронзовіють литки і босі ноги ... А віку їй – ну, може, двадцять весен, а може, й ще одна» [1, с. 91]. Цей портрет як засіб творення образу не містить навіть натяку, що перед читачем – сильна відповідальна особистість. Навпаки, інформація про вік героїні радше наштовхує на роздуми про безтурботність як спосіб життя будь-якої молоді людини, а також аполітичність. Утім, під час діалогу між Атою та Павлом Гуком стає відчутнішим стрижень цієї безпартійної людини. Невипадково Павло констатує таке: «Справді, ви – Ататюрк! Авантюристка, конспіраторка, фантастка ... Аллах

його знає ще що ... Словом – Агатюрк! Вас перехрестили вдало» [1, с. 100]. Становлення головної героїні відбувається поза текстом роману, а тому читач може відштовхуватися від короткої авторської згадки про Атин статус сироти, яка змушена була рано подорослішати в «сторозтерзаній» столиці України. Цілком умотивованою бачиться інформація про те, що «вона дочка однієї знаменитої... людини... жорстоко змеленої в млинку чужої системи» [1, с. 120]. Проте автор позбавляє читача впевненості в тому, що Ата знає правду про свого героїчного батька, зазначаючи, що після навчання в театральному технікумі вона інстинктивно прийшла до міста Нашого. Це символізує певну єдність поколінь батьків і дітей у змаганні з тоталітаризмом. І. Багрянний показує й однакові способи боротьби проти «інакомислячих» починаючи з кінця 20-х рр. ХХ ст. і закінчуючи хронологією описуваних подій у творі: психологічний та фізичний тиск з боку системи. Цими колами пекла проходять і Діденко (Атин батько), і Петро Сміян, якому симпатизує головна героїня. З огляду на виставу «Маруся Богуславка», у якій бере участь Ата, подібна перспектива чекає й на неї. Про спробу фізичного впливу на героїню йдеться в розділі «Я бачив, як вітер березку зломив...», заголовок якого має алегоричний характер. Утіленням хижої тупої сили виступає Страменко, що під час маївки робить спробу звалтувати Ату: «В ньому заревів справжній звір, і він упав на жертву» [1, с. 443]. Цій чоловічій силі протистоїть жінка, яка уособлює міць усього українства: «Я так люблю... мою прекрасну землю, що навіть найбільші паскудники не можуть в моїх очах і в моїй душі її запаскудити» [1, с. 450]. Розкриття вольового начала героїні забезпечується завдяки використанню І. Багрянним антропоніма «Аталея» як форми «Ата». За словами Павла Гука, «... по-латині чи на якійсь там іншій древній мові це означає Пальма» [1, с. 92]. У свою чергу це дерево слугує символом мужності, духовної перемоги, подолання труднощів, мук [2, сс. 108-109]. Така семантика виступає додатковим маркером до характеристики образу героїні.

Розкриття образу сильної жінки безпосередньо пов'язане зі змалюванням взаємин Ати з чоловіками. Серед прихильників та

відвертих симпатиків вроди, таланту головної героїні є відразу кілька представників сильної статі, різних за характером, статусом тощо. Серед основної трійці – професор літератури Добриня-Романов, секретар обкому ЛКСМУ Павло Гук та «самашедший» Петро Сміян. Своєрідним критерієм відбору претендента на руку для Ати стає співмірність / неспівмірність духовних організацій, позиціонування чоловіка в епоху конформізму. Відповідно бачимо дві категорії – пристосуванців до нової епохи та тих, хто демонструє виразний індетермінізм. Ця теза прочитується в контексті використання автором цікавого ономастикону. Перша частина подвійного прізвища фахівця з літератури Добрині-Романова асоціюється з богатирем та героєм Добринею. За зовнішньою кремезністю професора приховується ницість учинків (через його статтю фізично знищено поета Стешенка). Відвертої негативної маркованості образу надає використання автором безособових структур: «В сінях знову зашамротіло, потім кашлянуло і знову постукало» [1, с. 108]. По суті, перед читачем постає безлика постать «естета», чії високі ідеї дисонують з конкретними справами (саме ці звинувачення звучать з вуст Ати). Прикметним є також і те, що І. Багрянний обмежується використанням претензійного подвійного прізвища професора, не подаючи при цьому його імені.

Якщо прізвище Добрині-Романова не відповідає його внутрішній суті, то ім'я секретаря обкому ЛКСМУ Гука відображає ество чоловіка. Семантика антропоніма «Павло» – «малий», що в контексті роману може сприйматися метафорично й означати своєрідне духовне змаління. Крім того, Ата вдається до гри з іменем героя, називаючи його «Павликом-равликом» – виразним представником радянської епохи. Ця своєрідна провокація з боку жінки є виправданою, оскільки Дахно намагається визначити ступінь «загрузаня» в неавтентичних сутностях.

Єдиний чоловік, який викликає інтерес у головної героїні, – Петро Сміян. Історія життя цієї людини є складною, оскільки він з когорти неблагонадійних, той, хто «спробував... тюрем і льохів у всіх найбільших містах СРСР і спробував на своїй спині практики найталановитіших слідчих...» [1, с. 125]. Утім, чоловік не «розколовся»

ані за тих часів, ані в період перебування на волі. Прізвище «Сміян» є позитивно маркованим і вказує на стоїчність Петрової натури. Використовуючи свіфтівську алюзію, письменник наголошує на величчї цієї людини: «... побачивши міліціонера, ... спокійно підходить до нього ... й задумано дивиться, – як Гуллівер на ліліпута» [1, с. 132]. Вибір Ати на користь Петра Сміяна доводить, що сильна жінка потребує чоловіка, здатного кинути виклик системі.

Увіраження образу сильної жінки в романі «Маруся Богуславка» відбувається через актуалізацію такої іпостасі, як творча. І. Багрянний показує реалізацію Ати в нелегкій акторській професії, обрання якої можна тлумачити подвійно. З одного боку, такий вибір зумовлений її покликанням, відчуттям «сродної» праці, з другого – можна трактувати як своєрідну форму внутрішньої еміграції порядної людини. Театр як простір національного стає фактично єдиною духовною опорою головної героїні. Невипадково Сазонов – начальник НКВС – зауважує: «Це ж суцільна контрреволюція... Це ж суцільна націоналістична пропаганда! Націонал-ухильництво! Хіба ні? Одна мова чого варта!!» [1, с. 147]. І. Багрянний показує активну підготовку театральної трупи до прем'єри п'єси М. Старицького «Маруся Богуславка», головна роль у якій належить Аті. Серед гостей, що приходять подивитися репетиції, є Людмила Богомазова – повія для великих «тузів», названа «генеральною лінією». На перший погляд, образ цієї пропащої жінки є протилежним образу Ати й може прочитуватися в руслі опозиції «низ» – «верх». Утім, читач усвідомлює: обидві мали однакові стартові умови, що дає змогу зарахувати їх до категорії чужих та ворожих (Ата – донька репресованого, Людмила – «... колишня дочка купця чи навіть архієрея» [1, с. 231]). Попри те, що Богомазова – представниця соціального дна, Ата «вдивляється – й знову бачить її інакше, – вона бачить страшну силу характеру» [1, с. 232]. Можемо припустити, що серед джерел такої стоїчності є складне дитинство з обов'язковим тавром дитини неблагонадійного. Як відомо, у момент найбільшої психологічної напруги організм людини здатен максимально мобілізуватися, щоб вижити. А тому «генеральна лінія» – це своєрідний спосіб вижити Людмили Богомазової в умовах епохи.

Відображаючи цей жіночий образ, письменник осмислює проблему тілесного та духовного, що у випадку героїні обертається довкола двох перспектив – тіла на продаж або душі на продаж.

Кульмінацією твору є прем'єра п'єси «Маруся Богуславка», під час якої Ата грає головну роль свого життя – роль бранки Марусі Богуславки, яка визволяє своїх співвітчизників з турецької неволі. У романі вповні розкривається жіноче начало, пов'язане з уявленнями І. Багряного про образ жінки-творця. Він має щонайменше два аспекти: перший – Ати-акторки, другий – Ати-матері, сильною постаті, що здатна консолідувати українську спільноту. Про значення творення національного міфу добре зауважив сучасний дослідник І. Лосів: «Національний міф говорить про той ідеальний образ нації, якого треба прагнути, до якого треба наближатися. Причому, це не лише ідеал майбутнього, але й ідеал минулого...» [6, с. 2].

Таким чином, звернення І. Багряного до образу сильної жінки не є випадковим, адже загартованість головної героїні пов'язана не тільки зі складними життєвими перипетіями (сирітство), а й комплексом тих чинників, які становлять генетичну пам'ять. У контексті досліджуваного роману Атин образ прочитується в міфологічному ключі й може ототожнюватися з образом жінки-творця національного міфу. Перебуваючи в силовому полі українських автентичних цінностей, головна героїня демонструє здатність долучитися до порятунку всього народу, який тимчасово перебуває в несприятливій ситуації. А сам заголовок «Маруся Богуславка» виконує своєрідну смислотвірну функцію національного коду. З огляду на актуалізацію у творі категорії міфу перспективним бачиться дослідження окремих мотивів цього роману.

Література

1. Багрянний І. Вибрані твори: У 2 т. / І. Багрянний. – Т. 1.: Буйний вітер. Маруся Богуславка: роман; Держіть поїзд!: уривок; / [упоряд. О. Коновал, О. Шугай; за ред. О. Шугая]. – К.: Юніверс, 2006. – 584 с.
2. Баешко Л. С., Гордиенко А. Н., Гордиенко А. Н. Енциклопедія символів / Л. С. Баешко, А. Н. Гордиенко, А. Н. Гордиенко; [под ред. О. В. Перзашкевича]. – М.: Ексмо, 2007. – 304 с.: іл.

3. Балаклицький М. «Нова релігійність» Івана Багряного: наукова монографія / М. Балаклицький. – К.: Смолоскип, 2005. – 167 с.
4. Гришко В. Живий Багряний / В. Гришко // Багряний І. Листування: У 2 т. –Т. 1. – К.: Смолоскип, 2002. – С. 33-45.
5. Губаржевський І. Світоглядний контур Івана Багряного крізь призму його роману «Маруся Богуславка» / І. Губаржевський // Молода Україна. – 1965. – Ч. 122. – С. 7-11.
6. Лосів І. Потреба міфу: національний проект України / І. Лосів // Українська культура. – 2000. – № 7-8. – С. 2-4.
7. Шугай О. Одиссея української людини, або джерела епічного мислення Івана Багряного / О. Шугай // Багряний І. Вибрані твори: У 2 т. – Т. 1.: Буйний вітер. Маруся Богуславка: роман; Держіть поїзд!: уривок; / [упоряд. О. Коновал, О. Шугай; за ред. О. Шугая]. – К.: Юніверс, 2006. – С. 5-78.

Анотація

І. В. Романова. Образ сильної жінки в романі І. Багряного «Маруся Богуславка»

Мета нашого дослідження полягає в розкритті художніх особливостей творення образу сильної жінки в романі І. Багряного «Маруся Богуславка». Актуальність статті зумовлена тим, що літературознавці окреслили загальні підходи до відображення сильної особистості в попередніх творах, натомість маємо поодинокі згадки про стоїчний жіночий образ Ати Дахно. Художня логіка роману свідчить про своєрідне переосмислення ролі жінки в епоху чергової національної поразки, що мислиться як тимчасова ситуація. Міцний духовний стрижень головної героїні зумовлений не тільки особливостями біографії (статус сироти), але й відчуттям певного зв'язку в боротьбі за національне автентичне буття. Увиразнення образу сильної жінки відбувається завдяки взаємодії Ати Дахно з чоловіками, які в епоху тоталітаризму найчастіше стають конформістами. І. Багряний утверджує думку, що сильна жінка потребує сильного чоловіка. Крім цього, автор підкреслює жіноче начало, основною функцією якого є творча. А тому перед читачем постає образ жінки-творця національного міфу, що в умовах тимчасової дезорієнтації здатна не тільки консолідувати українську спільноту, але й визволити (у контексті заголовка).

Ключові слова: сильна жінка, жінка-творець, тоталітарний режим, міфологія, національний консолідуєчий міф.

Аннотация

И. В. Романова. Образ сильной женщины в романе И. Багряного «Маруся Богуславка»

Цель нашего исследования состоит в раскрытии художественных особенностей создания образа сильной женщины в романе И. Багряного «Маруся Богуславка». Актуальность статьи обусловлена тем, что литературоведы очертили общие подходы к изображению сильной личности в предыдущих произведениях, вместо этого имеем единичные воспоминания о стоическом женском образе Аты Дахно. Художественная логика романа свидетельствует о своеобразном переосмыслении роли женщины в эпоху очередного национального поражения, которое мыслится как временная ситуация. Мощный духовный стержень главной героини обусловлен не только особенностями биографии (статус сироты), но и ощущением определенной связи в борьбе за национальное аутентичное бытие. Актуализация выразительности образа сильной женщины происходит благодаря взаимодействию Аты Дахно с мужчинами, которые в эпоху тоталитаризма чаще всего становятся конформистами. И. Багряный утверждает мысль, что сильная женщина нуждается в сильном мужчине. Кроме этого, автор подчеркивает женское начало, основной функцией которого является творческая. Поэтому перед читателем предстает образ женщины-творца национального мифа, которая в условиях временной дезориентации способна не только консолидировать украинскую общность, но и освободить (в контексте заглавия).

Ключевые слова: сильная женщина, женщина-творец, тоталитарный режим, мифология, национальный консолидирующий миф.

Summary

I. V. Romanova. The Image of a Strong Woman in I. Bahryany's novel «Marusya Bohuslavka»

The goal of this research is to reveal the peculiarities of creation a strong woman image in I. Bahryany's novel «Marusya Bohuslavka». The relevance of this article is based on the issue, that literary scholars have defined general ways of creation the image of strong personality, instead in previous works we've got just sporadic references to resistant Ata Dahno's feminine image. The art logics of novel confirms the peculiar reconception of woman's role at the epoch of another national defeat, that can be interpreted as temporary situation. The strong spiritual core of the main woman character can be referred not just to the main

features of her biography (an orphan status), but to the responsibility feeling in the struggle for national authentic existence. The improvement of strong woman image can be obtained by means of Ata Dahno's interaction with men, who more frequently become conformists in the epoch of totalitarianism. I. Bahrayny declares the idea that a strong woman needs a strong man. Moreover, the author accents a feminine being and its prominent artistic function. Therefore, the reader can perceive the image of a woman as a creator of national myth, who is able to consolidate the Ukrainian society as much as save it (in the context of headline).

Key words: strong woman, woman as a creator, totalitarian regime, mythology, national consolidating myth.

Інформація про автора

Романова Ірина Василівна – ORCID: 0000-0003-2702-7070; кандидат філологічних наук, завідувач кафедри сучасних європейських мов Харківського інституту фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі; пров. Плетньовський, 5, м. Харків, 61003, Україна